

8. Сагалакова О. А. Опросник социальной тревоги и социофобии / О. А. Сагалакова, Д. В. Труевцев // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2012. – N 4 (15). – [Электронный ресурс]: <http://medpsy.ru>

Відомості про автора:

Гузенко Віра Анатоліївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту Одеського національного політехнічного університету.

Статтю подано до друку 10.04.2015.

УДК: 159.9.072.43

© Г. О. Гулько, 2015 р.

Г. О. Гулько (м. Київ)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ В СИТУАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ

Досягнення успіху, його детермінанти та особливості стають однією із найбільш актуальних проблем сьогодення. З мотивацію досягнення успіху пов'язані деякі фактори, що також можуть і спричинювати негативні наслідки, такі, як прогресуюча невротизація особистості. В статті наведено результати діагностики різних соціально-психологічних особливостей особистості обдарованих учнів, що знаходяться в ситуації досягнення. Докладно проаналізовані такі компоненти, як мотивація, тривожність, невротичні властивості, імовірність неврозу, тип та структура особистості, креативність, система цінностей, самооцінка та соціалізованість на прикладі обдарованих учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: особистісні особливості, обдарована молодь, учні, діагностика, дослідження, мотивація, тривожність, креативність, цінності, самооцінки, особистість.

Достижение успеха, его детерминанты и особенности становятся одной из наиболее актуальных проблем современности. С мотивацией достижения успеха связаны некоторые факторы, которые также могут и вызывать негативные последствия, такие, как прогрессирующая невротизация личности. В статье приведены результаты диагностики различных социально-психологических особенностей личности одаренных учеников, находящихся в ситуации достижения. Подробно проанализированы такие компоненты, как мотивация, тревожность, невротические свойства, вероятность невроза, тип и структура личности, креативность, система ценностей, самооценка и социализированность на примере одаренных учащихся старших классов общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: личностные особенности, одаренная молодежь, учащиеся, диагностика, исследования, мотивация, тревожность, креативность, ценности, самооценка, личность.

Achieving success, its determinants and features is becoming one of the most actual issues of our time. Some factors that also may cause adverse effects, such as progressive neuroticism personality, related with the motivation to succeed. In the article presented the results of the diagnostics of various socio-psychological personality traits of gifted students in the situations of achievement. Analyzed the components, such as motivation, anxiety, neurotic characteristics, the probability of neurosis, the type and structure of the personality, creativity, values, self-conception and socialization on the example of gifted high school students of secondary schools.

Keywords: *personal characteristics, talented young people, students, diagnostics, research, motivation, anxiety, creativity, values, self-conception, personality.*

Постановка суспільної проблеми. Кожна дитина є окремою складноутрєвеною особистістю і супровід її включає багато аспектів: педагогічний, соціальний, виховний, психологічний, здоров'язберігаючий, які мають бути інтегровані в єдину систему, працювати злагоджено і взаємно доповнювати один одного. Обдарованість – системна якість психіки, яка визначає можливість досягти людиною вищих (незвичайних, неабияких) успіхів у одному чи навіть кількох напрямках.

Обдарована дитина – це дитина, наділена яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями (чи має внутрішні передумови для таких досягнень) у тій чи іншій формі діяльності. Сьогодні більшість психологів визнають, що справжній рівень, якісна своєрідність і характер розвитку обдарованості – це результат складної взаємодії спадковості (природних задатків) та соціального середовища, опосередкованого діяльністю дитини (ігрового, навчального, трудового). До того ж враховується роль психологічних механізмів саморозвитку особистості, що лежить в основі формування та реалізації індивідуальної обдарованості [1, с. 8].

Обдарованість є характеристикою, що вирізняє людину/дитину з-поміж інших, але при цьому вона «нагороджує» чутливістю, вразливістю до подій навколишнього світу. Не отримуючи підтримки власних поглядів, очікувань така дитина може закритись, втратити інтерес і насагу до навчання. Ускладнюється ситуація ще й тим, що діти, про яких ми говоримо – підлітки, вік, коли дитина дуже швидко розвивається, починає розуміти себе як дорослу самостійну людину, у неї остаточно формується самооцінка, самоусвідомлення, система цінностей, вона інтегрується у широкий суспільний простір, щоб у подальшому досягти своїх цілей, життєвого успіху, самоактуалізуватися через свою професійну діяльність, досягти свого власного акме.

Авторська ідея. Часто обдаровані діти, мотивовані на досягнення, в ситуаціях, де від дитини вимагається прояв її здібностей на найвищому рівні (іспити, ЗНО), можуть відчувати тривожність, занепокоєння, втрату впевненості у собі, особливо це спостерігається в гомогенних колективах за рівнем здібностей. І в найгіршому випадку це може призвести до появи невротичних проявів особистості, унеможливлення гармонійного розвитку та подальшої соціалізації.

Мета дослідження полягають в тому, що ми намагатимемося описати основні психологічні та особистісні характеристики обдарованої молоді в сучасних умовах навчання та виховання. Передбачаємо проаналізувати основні особливості мотивації, креативності, соціалізованості, тривожності, невротичних властивостей, а також тип та профіль особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обдаровані діти потрапляють у групу ризику із формування невротичних розладів через дві причини. Перша – сама обдарованість дитини, точніше, нервово-фізіологічні і психічні особливості конституції обдарованості. Друга – психотравмуючі чинники. Профілактика має бути спрямована саме на протидію або попередження виникнення цих чинників, що у свою чергу допоможе уникнути розвитку невротичних проявів у дитини.

Узагальнюючи дослідження особливостей обдарованих підлітків, до групи біологічних чинників, що провокують невротичні зміни особистості, можна віднести емоційну лабільність, рухливість нервової системи, хорошу довгострокову і емоційну пам'ять, асинхронність розвитку низки функцій і систем організму (наприклад, випередження розумового розвитку при відставанні моторного), несумісну генетичну кореляцію окремих властивостей і ознак (наприклад, суміщення яскравої емоційності і холеричного темпераменту зі здібностями до математики чи до гри у шахи).

До групи психологічних чинників можна назвати також риси характеру, типові загалом для обдарованих, такі як емоційна чутливість, жалісливість, наївність, довірливість, сором'язливість, непевність у собі, загострене відчуття власної гідності, самолюбство, недолік спонтанності і природності в прояві почуттів, рефлексивність.

До групи соціально-педагогічних чинників можна віднести психотравмуюче виховання: вимоги дорослих, що перевищують можливості, здатності та потреби дітей; осуд, загрози, крик; недостача любові, пестощів, терпіння, вибачення; неузгоджені, непослідовні, суперечливі вимоги; тривожність про дитину, гіперопіка. Цей перелік можливо доповнити специфічними невротизуючими чинниками, до яких особливо чутливі обдаровані діти:

1. Стимування дитини нормами, вимогами, розкладами і тим невідомим, яке не надає дитині можливості спокійного, безтурботного життя. Для обдарованої дитини важливі як періоди активності так і відпочинок, спокій та відновлення сил.
2. Примус дитини до виконавчої позиції. Не надання свободи розгортання власної активності, задумів. Свобода мислення і ініціативність є найважливішими чинниками обдарованості.
3. Маніпулювання дитиною. Якщо дитиною маніпулюють задля досягнення своїх усвідомлюваних чи неусвідомлюваних цілей, отже, її особистість як така перестає бути цінністю, що негативно віддзеркалюється в психіці дитині.
4. Оцінна любов, любов на щось. Наприклад, за перемоги, успіхи, за п'ятірки. А решта – неприйняття, байдужість.

Отже, обдаровані діти найчастіше потрапляють у групу ризику із формування невротичних станів, оскільки психофізіологічні, соціальні й педагогічні чинники виникнення та розвитку невротичних станів дитини в узагальненому вигляді збігаються з передумовами виникнення та розвитку обдарованості [3, с. 105-110].

Проблема невротизації особистості є однією із головних в психологічній науці. Прогрес суспільства, зростаюча конкуренція, збільшення вимог до особистості підвищує схильність людей до неврозу. Однією з таких ситуацій є вступ до вищого навчального закладу та складання вступних випробувань. Людині потрібно показати рівень своїх здібностей, проявити свою досягальну активність, ця ситуація називається ситуацією досягнення, вона на пряму пов'язана з мотивацією досягнення. Хвилювання під час підготовки та виконання вступних іспитів викликає відчуття тривоги, а разом з високим рівнем мотивації досягнення формує «синдром досягнення», що може послужити причиною виникнення неврозу.

Д. Макклелланд визначив феномен, який описав як синдром досягнення, він характеризувався переважанням мотиву досягнення успіху над мотивом уникнення невдач. Ми ж, у своєму дослідженні описуємо «синдром досягнення» як комплекс ситуативних і психологічних характеристик, які можуть призводити до виникнення неврозу в ситуації досягнення. В «синдром досягнення» входить комплекс характеристик, який був визначений статистичними методами аналізу (факторний аналіз). До психологічних умов відносяться: наявність ситуації досягнення, гомогенність колективу - середовища, в якому є ситуація досягнення, високий рівень мотиву досягнення успіху у особистості (МДУ), високий рівень ситуативної тривожності (РТ), високий рівень особистісної тривожності (ЛТ), а також висока імовірність виникнення неврозу у особистості. Тому, власне ми і можемо казати, що «синдром досягнення» може призводити до неврозу.

Невроз - це психогенне захворювання, в основі якого лежить протиріччя, яке нераціонально, непродуктивно вирішується особистістю, що лежить між нею і значущими для неї сторонами дійсності, що викликає болісно-тяжкі переживання: невдач в життєвій боротьбі, незадоволення потреб, недосягнення мети, непоправної втрати. На думку В. М. Мясіщева, невміння знайти раціональний і продуктивний вихід з переживань тягне за собою психічну і фізіологічну дезорганізацію особистості. В даний час загальноновизнаною є точка зору на неврози як на психогенні захворювання особистості, висловлена С. Д. Карвасарським [2, с. 4].

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих наукових результатів. Емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення соціально-психологічних особливостей особистості в ситуації досягнення проводилось на базі ліцеїстів 11 класу у кількості 110 осіб. Вік усіх респондентів коливався від 16 до 18 років.

Мотивація на успіх спрямовує людину на досягнення чогось конструктивного, позитивного, такі люди зазвичай впевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні, їх відрізняє наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість, націленість на успіх. Мотивація на невдачу пов'язана з потребою уникнути зриву, осудження, покарання, але це може поєднуватися з досить відповідальним ставленням до справи.

Визначення переважаючої тенденції мотивації досягнення у респондентів відбувалося за допомогою опитувальника «Мотивація успіху і уникнення невдачі» (опитувальник А. А. Реана). У 70,7% учнів в мотивації досягнення переважала тенденція досягнення успіху, і лише у 8,6% - тенденція уникнення невдач (табл.1.).

Таблиця 1

Визначення переважаючої тенденції мотивації досягнення

Переважаюча тенденція мотивації досягнення	Відсоток респондентів
МДУ	70,7
Не визначено	20,7
МИН	8,6

Рівень тривожності учнів діагностувався за допомогою «Інтегративного тесту тривожності». За Ю.Л. Ханіним, ситуативна тривожність - реакція людини на різні, найчастіше соціально-психологічні стресори (очікування негативної оцінки або агресивної реакції, сприйняття несприятливого до себе ставлення, загрози своїй самоповазі, престижу). Особистісна тривожність - як риса, властивість, диспозиція дає уявлення про індивідуальні відмінності в схильності дії різних стресорів.

При тестуванні переважаючий рівень ситуативної тривожності був середнім (спостерігався у 63,6% учнів), 36,4% учнів мали високий рівень. Рівень особистісної тривожності також був середнім (у 72,7% учнів).

За тестом «Інтегративний тест тривожності» результат поділяється на п'ять шкал, які дають змогу визначити, які саме компоненти впливають на розвиток тривожності у особистості. Так, для респондентів були характерні високі оцінки за показниками «оцінка перспективи» та «астенічний компонент» (максимальна оцінка – 10 балів). Це означає, що в учнів проявляється проекція страхів не так на поточний стан справ, а на перспективу, загальна заклопотаність щодо майбутнього на тлі підвищеної емоційної чутливості, а також переважання в структурі тривожності втоми, розладів сну, млявості і пасивності, швидкої стомлюваності (Рис. 1.).

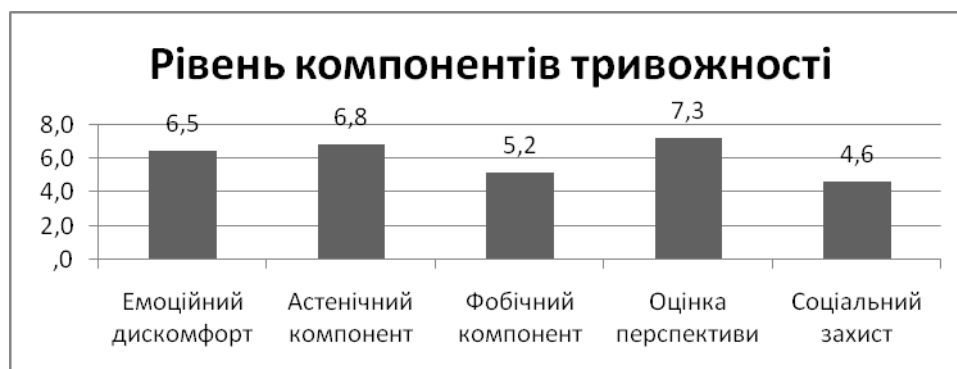

Рис.1. Рівень компонентів тривожності

Методика експрес-діагностики неврозу К.Хека й Х.Хесса дає змогу діагностувати імовірність виникнення неврозу. При дослідженні переважна більшість учнів мала низький рівень імовірності неврозу (74,1%), але при цьому 25,9 % мають високу схильність до виникнення неврозу.

«Невротичні риси особистості» (Л.І. Вассерман, Б.В. Іовлев, О.Ю. Щелкова, К.Р. Червінська) – методика розроблена для діагностики невротизації особистості, містить у собі декілька шкал, які відповідають основним невротичним властивостям – невпевненості у собі, соціальній пасивності, невротичному зверх контролю поведінки, афективній нестійкості та іпохондричності. Результати за методикою розподіляються від 1 до 5 балів, при цьому норма за шкалою знаходиться посередині – від 2,5 до 3,5 балів, оцінки нижче і вище свідчать про невротичний прояв. Усі невротичні властивості ліцеїстів знаходяться в межах норми. За даними індивідуальної діагностики не було відзначено дітей, які мають невротичні прояви (Рис. 2.).

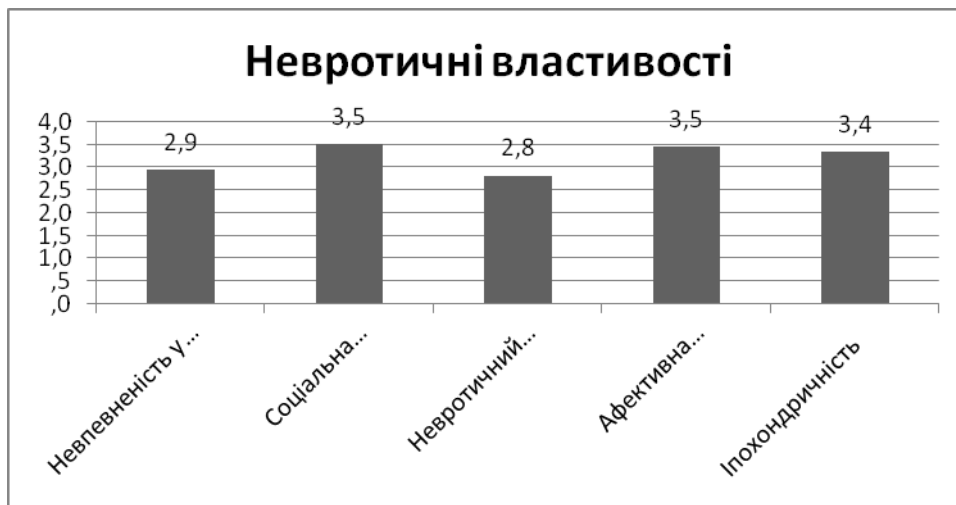

Рис. 2. Рівень прояву невротичних властивостей респондентів

За опитувальником В.М.Мініярова по визначенню соціально-психологічного типу особистості більшість учнів належать до гармонійного (20% учнів) та сензитивного (20% учнів) типів особистості. У людей цього типу в рівній мірі сформовані всі особистісні властивості і практично відсутні такі психологічні фактори, як тривожність, напруженість. Такі люди не відчувають труднощів у школі. Вони володіють достатньо високим рівнем сформованості інтелектуальних функцій, товариські, упевнені в собі, сумлінно відносяться до виконуваної роботи, успішно контролюють свою поведінку, порівнюючи свої реакції і вчинки з прийнятими нормами і правилами (Рис. 3.).

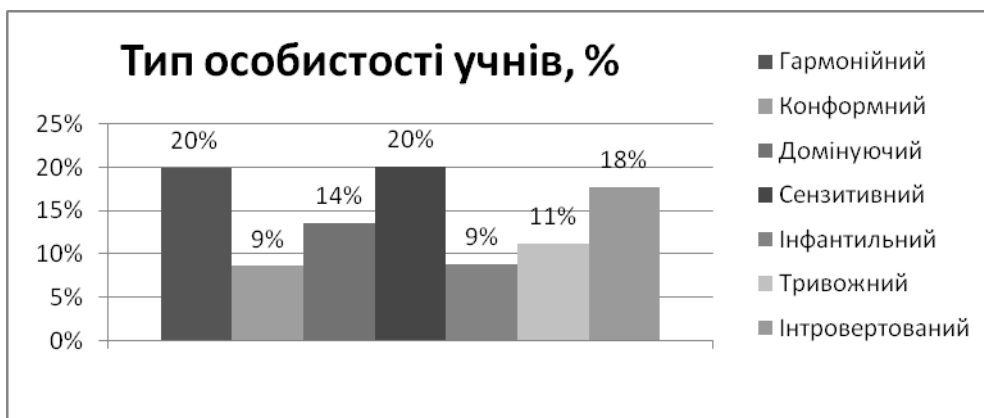

Рис. 3. Переважаючі типи особистості респондентів

Тест «Піраміда Маслоу» дозволяє зрозуміти, які потреби на даний момент є для людини найважливішими. Передбачається, що саме вони найменш задоволені. Відповідно до теорії А.Маслоу потреби людини розвиваються від фізіологічних до духовних, і людина повинна спершу задовольнити потреби першого порядку для того, щоб виникли потреби більш високого рівня.

Результати методики розподіляються від 0 до 20 балів. Вважається, що потреба, за якою учень набрав найбільше балів є не задоволеною в повній мірі та найбільш актуальною. Такою, для учнів є потреба в самоактуалізації, тобто бажання розвивати свої сили і здібності, прагнути до нового і незвіданого, займатися справою, що вимагає повної віддачі; та потреба в самоствердженні. Найбільш задоволеною є соціальна потреба (Рис. 4.).

Дослідження самооцінки проводилося за допомогою методики Дембо-Рубінштейн у модифікації А.М.Прихожан.

Адекватна самооцінка є основою особистісної зрілості людини та являє собою обізнаність людини відносно своїх особистісних якостей і властивостей. Рівень самооцінки визначається здатністю людини адекватно сприймати та оцінювати риси свого характеру, здібності та потенційні можливості, здатністю людини бачити свої слабкі і сильні сторони, усвідомлювати особистісні проблеми та ті зовнішні і внутрішні чинники, які спричиняють виникнення цих проблем.

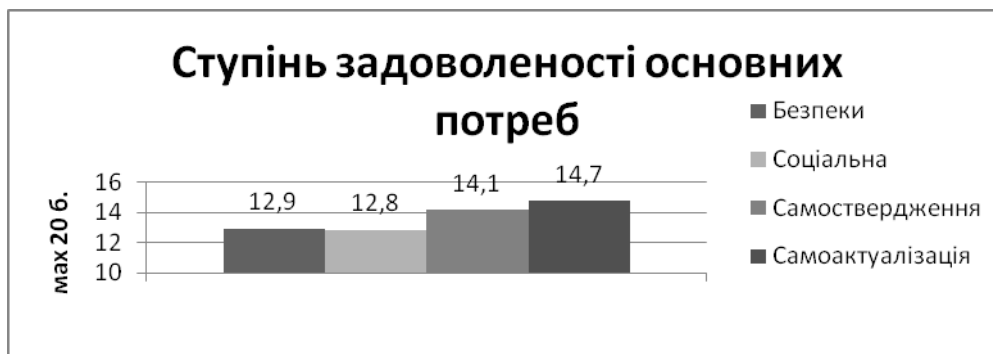

Рис. 4. Ступінь задоволеності основних потреб

В поточному навчальному році самооцінка більшості учнів ліцею завищена, як і рівень домагань, хоча зберігається адекватне співвідношення рівня самооцінки та рівня домагань. Рівень самооцінки 82%, рівень домагань – 88%.

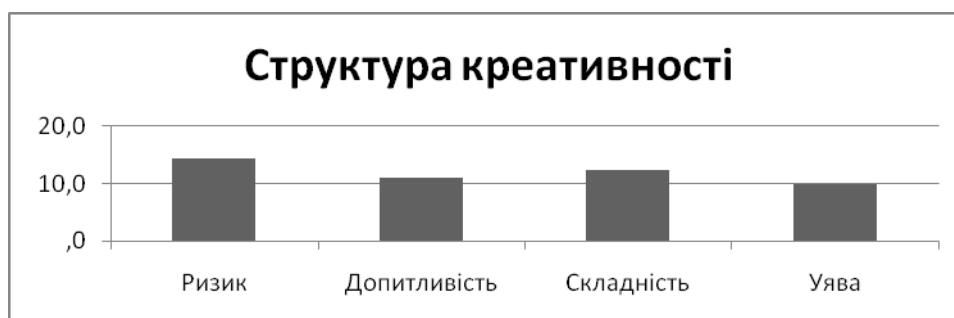

Рис. 5. Структура креативності респондентів

У структурі особистості рівень креативності є інтегральним показником та охоплює такі складові як цікавість, уява, складність креативних ідей та схильність до ризику. Дослідження рівня креативності ліцеїстів проводилось за методикою О.Є. Тунік. Рівень креативності спостерігається в більшості середній. Найбільше проявилися такі складові креативності як схильність до ризику та складність уяви. Загальний рівень креативності - середній.

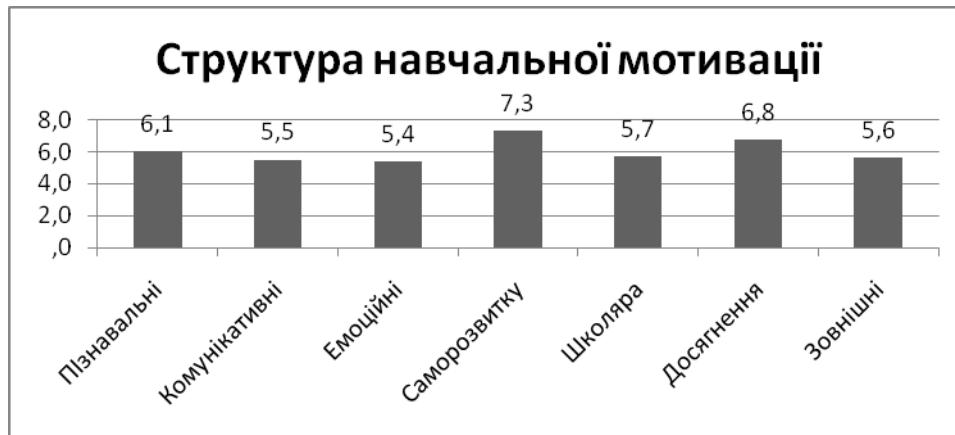

Рис. 6. Структура навчальної мотивації учнів

За результатами дослідження структури навчальної мотивації за методикою М.В.Матюхіна найбільш сильними мотивами навчання ліцеїстів є «саморозвиток» - пізнати себе, створити уявлення про себе, структуру своєї особистості, усі її грані, і в подальшому розвивати себе, свою індивідуальність, «досягнення» - орієнтація на досягнення цілей, успіху в діяльності, «пізнавальні» - дізнатися про навколишній світ (Рис. 6.)

Існує багато визначень поняття соціалізації. В більшості випадків поняття соціалізації тлумачиться як процес та результат соціального розвитку людини. У вітчизняній соціальній психології закріпилося уявлення про соціалізацію як двобічний процес, що включає в себе не тільки засвоєння, але й активне відтворення індивідом суспільних відносин (Г. М. Андрєєва, Є. Б. Весна, А. В. Мудрик, Д. І. Фельдштейн). В онтогенезі соціалізація визначається як процес оволодіння індивідом соціальним досвідом шляхом засвоєння певної системи соціальних норм, ролей в культурі, перетворення дитини на активного учасника суспільного і культурного життя [4].

Отже, сукупно, соціалізація – це розвиток людини протягом усього його життя у взаємодії з навколишнім середовищем в процесі засвоєння і відтворення соціальних норм і цінностей, а також саморозвитку і самореалізації в тому суспільстві, до якого вона належить.

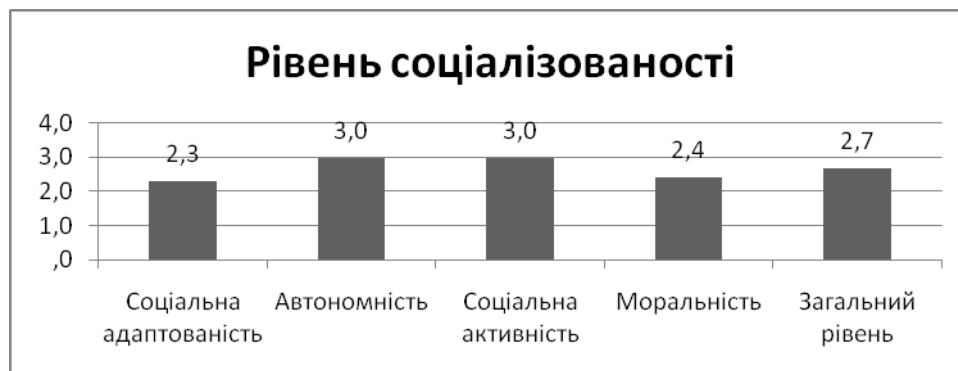

Рис. 7. Рівень та структура соціалізованості респондентів

Рівень загальної соціалізованості учнів за методикою М.І.Рожкова склав 2,7 бали – середній рівень, всі інші складові соціалізованості також знаходилися на середньому рівні, лише соціальна активність та автономність учнів була на високому рівні (Рис. 7.).

Рис. 8. Структура системи цінностей досліджуваних

Мотиваційно-ціннісна сфера особистості ліцеїстів досліджувався за методикою діагностики ціннісних орієнтацій Ш. Шварца. Тест цінностей Шварца застосовується для дослідження динаміки змін цінностей як в групах (культурах) у зв'язку із змінами в суспільстві, так і для особистості в зв'язку з її життєвими проблемами. В результаті «Огляд цінностей» надає можливість вивчити нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структуру цінностей, що здійснює найбільший вплив на всю особистість.

Результати дослідження ціннісних орієнтацій дозволяють зробити висновок, що у ліцеїстів переважали цінності «самостійність» та «досягнення», що вказує на внутрішню потребу в автономності та незалежності та бажанні проявити свою компетентність відповідно до соціальних стандартів, «стимуляція» та «гедонізм» (прагнення до глибоких переживань та бажання насолоджуватися життям), «безпека» - прагнення до гармонії, бажання стабільності суспільства і особистісних взаємин (Рис. 8.).

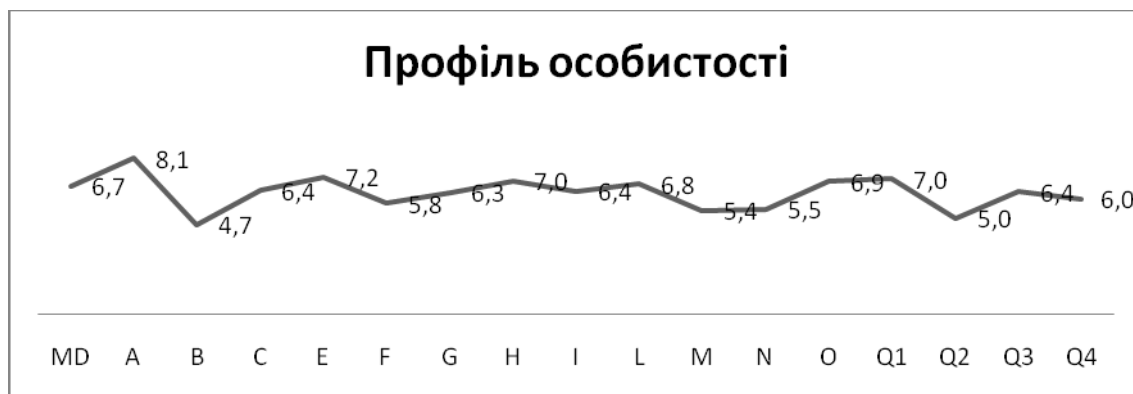

Рис. 9. Узагальнений профіль особистості учнів

Для визначення переважаючих рис особистості застосовувався багатофакторний опитувальник дослідження особистості Р. Кеттелла (форма С №105). Так найбільш явно проявилися такі компоненти, як комунікабельність (А), домінування (Е), сміливість (Н), радикалізм (Q1) (Рис. 9.). Тобто типовий представник обдарованих учнів скоріш за все буде готовий до співпраці, привітний, уважний до людей, природний у зверненні; пробивний, самовпевнений, твердий, серйозний, оригінальний, неподатливий, сам для себе є "законом"; авантюрний, легко знайомиться з людьми, реактивний (постійно реагує на зовнішні стимули), бадьорий; йому притаманні інтелектуальні інтереси і сумніви з приводу фундаментальних проблем, скептицизм, прагнення передивитися існуючі принципи, схильність до експериментування та нововведень.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Простежуючи структуру ціннісних орієнтацій ліцеїстів можемо констатувати, що цінності «досягнення» та «самостійності» знаходяться на перших позиціях, набувши більшої значущості для учнів, також не останньою є цінність «гедонізму». Найбільш сильними мотивами навчання ліцеїстів є «саморозвиток», «досягнення», «пізнавальні». Загальний рівень соціалізованості середній із тяжінням до високого. За результатами психодіагностики рівня креативності учнів видно що більшість характеризуються середнім рівнем, а найбільше у них проявляється схильність до ризику у прийнятті рішень та бажання шукати і розв'язувати складні завдання. Більшість учнів демонструють завищену самооцінку.

Основну увагу в майбутньому слід приділити й іншим соціально-психологічним характеристикам особистості учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів з метою всебічного вивчення їхньої особистості, а також визначення причин можливої невротизації молоді у гомогенних колективах в ситуаціях досягнення.

Література

1. Богоявленская Д. Б., Брушлинский А. В., Бабаева и др. Рабочая концепция одаренности / Науч. ред. В. Д. Шадриков. — М.: ИЧП "Издательство Магистр", 1998. — 68 с.
2. Захаров А. И. Происхождение детских неврозов и психотерапия / А. И. Захаров. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. — 448 с.
3. Кулемзина А. В. Одаренные дети как группа риска по формированию невротического состояния // Сибирский психологический журнал. — 2003. — №18. — С. 105-110.
4. Коваленко А. Б., Корнев М. Н. Соціальна психологія: підручник. / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнев. — К.: Геопринт, 2006. — 400 с.

Відомості про автора:

Гулько Ганна Олександрівна – аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Статтю подано до друку 26.03.2015

УДК 159.923.2

© С. А. Данилевська, Т. А. Каткова, 2015 р.

С. А. Данилевська, Т. А. Каткова (м. Мелітополь)

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

У даній статті проаналізовані основні підходи та концепції духовності в межах сучасних напрямків у психології, виділені критерії рівня сформованості духовної культури особистості та визначені шляхи гармонізації духовного розвитку молоді в рамках культурно-освітнього простору. В рамках представленого емпіричного дослідження було з'ясовано та порівняно рівні духовної культури раннього та середнього юнацького віку, визначено складові чинників духовності. Для формування духовної культури особистості необхідний цілеспрямований вплив соціуму на систему ціннісних орієнтацій особистості. Для формування духовної культури особистості, крім основних духовних цінностей, з боку практичних психологів в системі освіти необхідно приділяти увагу процесу становлення особисті. При гармонійному розвитку складових чинників особистості відбувається і становлення духовної культури особистості.

Ключові слова: *духовна культура, цінність, особистість, мотивація, духовність, психосинтез*